

DIJAŠKA ROKOPISNA GLASILA IZ NUK 1861–1960

Marija Stanonik

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
 marija.stanonik@zrc-sazu.si

DOI:10.4312./Obdobja.37.81-92

Članek predstavlja slovenska dijaška rokopisna glasila predvsem s formalnega vidika: naslove, formate, dostopne letnike in številke, kraje in čas izhajanja, način pisanja, način razmnoževanja, urednike in sodelavce.

slovenska rokopisna dijaška glasila, Narodna in univerzitetna knjižnica, 1861–1960

The article presents handwritten Slovene student gazettes from a formal perspective: titles, formats, years and numbers available, place and time of publication, way of writing, way of duplicating, editors and contributors.

handwritten Slovene student gazettes, National and University Library, 1861-1960

1 Uvod

Najzgodnejši poskusi slovenskih dijaških listov so znani iz srede 19. stoletja v ljubljanskem Alojzijevišču. »Šestošolec Matej Frelih s tovariši« je leta 1848 zasnoval *Slovensko Daničico*. V polletnem življenju lista z enakim naslovom leta 1851 je osmošolec Jožef Marn v želji »pravo znanje s pravo krepostjo strniti« spodbujal sodelavce k domoljubju in v slovstvu predlagal samostojno posnemanje tujih vzorov. Njegov sodelavec in pisar, tj. prepisovalec besedil, je bil Josip Stritar, tedaj še »Ultra-slovene« (Pogačnik 1968: VI).¹

Toda pobuda za nekakšno vseslovensko gibanje srednješolskega leposlovnega oblikovanja je prišla iz Koroške. Celovski dijaki so leta 1851 ustanovili *Slavijo*² in v njej objavljali poezijo in prozo ter prevode iz različnih slovanskih jezikov. V tem so jim sledili vrstniki v Ljubljani, Celju in Mariboru. Z dogovorom za medsebojno izmenjavo listov z enakim imenom je bil napravljen poskus, da se zberejo in organizirajo srednješolski leposlovni talenti, za kar je bil najbolj zaslužen Anton Janežič (Priatelj 1955: 233–235).

Slovenska literarna zgodovina od vseh dijaških listov najbolj ceni *Vaje* (1854–1855), po katerih so njihovi mladi sodelavci (Simon Jenko, Valentin Mandelc, Vaclav Bril, Ivan Tušek, Fran Erjavec, Valentin Zarnik, Martin Povše) dobili ime *vajevci*. Njihov začetek in zasluge za slovensko literaturo podrobno opisuje Ivan Priatelj (1955: 236–241).

1 Tretja *Daničica* je izhajala od novembra 1851 do marca 1852 v cirilski pisavi (Pogačnik 1968: VI).

2 Vest o *Slaviji* se je po zaslugi Andreja Einspielerja ohranila v *Ljubljanskem časniku* (28. 2. 1851).

Pričujoči prispevek pa predstavlja nad 50 dijaških rokopisnih listov iz rokopisnega oddelka v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani v obdobju 1861–1960; hranijo se pod signaturami od Ms 389 do Ms 1916. Njihova zbirka se zdi številna, vendar ni popolna. Glede na nekatere naključne omembe³ jih gotovo nekaj hranijo druge ljubljanske in pokrajinske knjižnice,⁴ mnogo je najbrž izgubljenih. Dolenc (1929/30a: 93) je ob tem milo ironičen: »Navadno to tudi ni posebna nesreča in naša slovstvena zgodovina bo šla preko takih izgub povsem ravnodušno.«

Danes je dijak učenec, ki se po končani osnovni šoli vpiše na katerokoli srednjo šolo (SSKJ 1970: 403), medtem ko je v obravnavanem obdobju obstajala le osemletna gimnazija,⁵ kar pomeni, da so se dijaki imenovali že učenci od nekdanjega 4. in današnjega 5. razreda naprej. V skladu s tem se v nekaterih dijaških glasilih pojavljajo – dobesedno! – vaje iz pisanja že na začetku drugega desetletja življenja pišočih.

Po drugi strani je bil pojem dijaštva razširjen tudi navzgor v študentska leta. Dokaz za to je »dijaški list« *Lepa Vida*, katere urednik je bil Srečko Kosovel⁶ že kot študent. Predvideni Kosovelov uvod vanjo ima bralce za dijake, čeprav so v resnici študentje:

Problem idejnega žarišča **dijaškega** časopisa, ki bi moral biti hrbtenica in obenem časovni kompas ter ogledalo mentalitete **dijaštva**, je najnujnejši problem, ki zahteva rešitve v najkrajšem času, da zareže nov val v novo zemljo. [...]

Vsi so mnenja (in gotovo skoro upravičeno), da je današnje **dijaštvo** v stadiju nepremagljive depresije, da je v močvirju povojne psihoze, da je palo z mehko hrbtenico v vrtimec dobe in da se ne more rešiti iz njega. Tudi če je vse to res, naj nam bo brutalni pritisk časa samo vzrok, da se mlada duša upre smrti, naj ta pritisk povzroči tem večji vzgon v nas, da dokažemo, da smo zmožni silnejšega, nešpekulativnega, odkritega, nravno višjega življenja.⁷ [...]

Nam **študentom** ga je treba v novih idejah, ki so se rodile, da rešijo Evropo. Glasnik naj jim bo **dijaški časopis**. Treba je boja in valovanja idej, treba je razčiščevanja nazorov! Treba je pomlajenja! Bojevati se moramo zoper kavarniško, promenadno in kinematografsko kulturo. [...]

Dijaški list bo mnenje dijaštva, ako ga bodo sestavljali dijaki. Naš bo ta list, kadar bodo v njem naše ideje. Ta naj oklepa življenje vseh univerz, v njem naj bo prostora

- 3 Oton Župančič in »ligaši«, ki so se zbirali ob Janezu E. Kreku, so na gimnaziji izdajali rokopisni list *Slovenska vila* (Mahnič 1964: 149). Tine Debeljak je že zgodaj začel literarno ustvarjati in je urejal list *Domače vaje* ter objavljajl prispevke v dijaških glasilih (*Križ na gori*, *Mentor*) (Janežič 2017: 75). France Planina si je že v gimnazijskih letih ustvaril obsežno knjižnico. Sošolci so mu zaupali urejanje dijaškega lista *Naše pismo* (Janežič 2017: 85). Janez E. Krek je urejal dijaški list *Lipica*. *Žarki*, *Krka* itn. na razstavi v Novem mestu (Komelj 1953: 36–41).
- 4 Leta 1953 je bila v knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu razstava novomeških dijaških rokopisnih listov. Tedaj je Bogo Komelj zapisal: »Vrsta dijaških rokopisnih listov, od mariborske Sprotuletne vijolice do današnjih dijaških rokopisnih in tiskanih glasil, je tako dolga in pestra, da bi jo bilo le težko natančno določiti, ker so dijaški listi izhajali po vseh gimnazijah in drugih šolah od Trsta, Gorice, Celovca do ostalih mest v notranjosti slovenskega ozemlja.«
- 5 Razlikovanje med klasično in realno je za tukajšnji namen zanemarljivo.
- 6 Upravnik pa Davorin Benčina (Ms 1233/II).
- 7 Kosovel vmes ideološko in sociološko razčlenjuje družbeno ozračje svojega časa, v katerem »[č]lovek ne ve več, da je človek«, in napoveduje, da bo na plan vstala nova sila, »ki naj reši propalo človeštvo«.

za poročila o vseh naših nepoznanih kolegih tujih univerz, ki nam bodo mogoče že v desetletju idejni drugi ali nasprotniki, lista naj se posluži tudi srednješolec! 'Besede, besede, besede!' poreče, kdor prečita ta članek. Ne bo me osupnila ta sodba. **Dijaštvo** pa naj dokaže, da je zmožno dejanj! [poudarila M. S.] (Kosovel 1977: 839–841).

Da je imelo *dijaštvo* nekdanj zares širši pomen, dokazuje podnaslov *glasilo srednješolskega dijaštva* pri prvem *Mentorju*.⁸ Podrobna analiza obravnavanih glasil, predvsem z Dunaja, bi najbrž odkrila še kakšen primer koincidence, tj. mešanja pojma dijak in študent, saj so se v mesto ob Donavi odpravili slovenski mladeniči že po dokončani gimnaziji.

Prvi vtis o vsakem listu oz. glasilu dajejo format, izbira črk, oblikovanje naslovov in besedil ter vrsta razmnoževanja, kolikor ta obstaja.

2 Motivacije

Dijaški listi so izraz hotenja mladih ljudi po priznanju in uveljavljanju. Ti so se ob pomladi narodov leta 1848 prvič opogumili – bodisi samostojno bodisi na pobudo mentorjev – v javnosti pokazati z dejavnostjo v prid slovenske narodne identitete in družbene preobrazbe, kakor pričata dve *Slovenski Daničici* in tri *Slavije*. Mladi rod si je že upal tudi kritično motriti posamezne pojave v javnosti ali v lastnem okolju. Poznan je »primer, da je večje dijaško stanovanje začelo izdajati svoje glasilo, čigar ost je bila obrnjena deloma proti – gospodinji« (Dolenec 1929/30a: 93).

Sicer je motivacijo za izdajanje dijaških listov najlažje razbrati iz njihovih podnaslovov. Poudarjeno je kratkočasje (*Slovenski dijak, kratkočasen list*, 1867/68; *Začetnik s podnaslovom Dajmo žalosti slovo!*, 1888; *Humorist, glasilo smeha željnih razorašev*, 1922; *Dijaška Sloga, Zabaven in poučen list*, 1891; *Sidus, počitniški list Marijanske kongregacije srednješolcev; Krokari*⁹), prav »vaje« (danes bi rekli ustvarjalno pisanje) so nakazane v podnaslovu samo v nekaterih primerih, drugje je razviden le namen, pisanje literature (*Lipa*, [izdaja] *Slovensko literarno društvo na Dunaju*, 1875; *Savica, Lepoznanski list*, 1887–1888; *Savinja, Dijaške leposlovne in znanstvene vaje*, 1914; *Novi kres, izdaja literarni krožek »Ivan Cankar«*, 1924; *Stražni ognji, literarno glasilo mariborskega katoliškega dijaštva*, 1924/1925) ali pisanje nasploh (*Torbica*,¹⁰ 1862; *Jadran, Dijaške spisne vaje*, 6. 3. [19]1920; *Naš list, Izbrani spisi*, 1938), češ: »Nekoč so se v listih pripravljali le na pisateljski poklic, zato so bili listi literarni, zdaj gre za čas, ko potrebujemo tudi tehnike itd., zato morajo biti tudi prispevki v takih glasilih vzgojni, prosvetni, izobraževalni« (Lah 1927: 70–73). Povedni so naslovi *Naš jug*, 1903; *Naš prapor*, 1920–1925; *Sloga*,¹¹ saj nakazujejo: v prvem primeru politično usmerjenost dijakov izpod avstro-ogrškega klobuka na južnoslovanska tla, v drugem težnjo po lastni (politični ali narodnostni) identiteti in

8 Npr. iz tu navedenega leta 1929/30.

9 Ms 1289. Vsebuje šaljiva besedila in predelane pesmi v smislu parodije, med drugim Prešernovo *Kam*.

10 Ohranjen je seznam dijakov, ki so naročeni na *Torbico*: 8. razred (16 iztisov), 7. r., 6. r., 5. r., 4. a r., 4. b r., 3. a r., 3. b r., 2. a r., 2. b r., 1. a r. 1. b r. (Od 5. razreda naprej samo en razred, nič več dveh paralelk!) iz 3. realke – skupno 129.

11 Letnica ni znana.

v tretjem željo po sporazumevanju. Pobude za izdajanje dijaških listov se dá razbrati tudi iz uvodnikov vanje, listnic uredništva in vsebine glasil. Iz nekaterih naslovov so razvidni politični nagibi, pridevnik *naš* poudarja skupinsko pripadnost, pri drugih estetski ali zgolj zabavni nameni.

Prikrito je izražena bolečina zaradi fašističnega nasilja nad Slovenci pod Italijo, kakor kažejo naslovi nekaterih pesmi, npr. pesem *Velika maša* (bratom onstran jugo-zapadnih meja, *Lahinja* 1923 ali 1924), iz katere je razvidna trojna okupacija Slovenije na začetku 2. svetovne vojne:

Letos se zbira ob »Plamenu« mladi rod iz vseh krajev naše zasužnjene in oskrunjene domovine, da bi v besedi in sliki izpovedal, kaj je čutil v trenutku, ko je padal njegov narod na kolena in klonil pod udarci krutega in neusmiljenega biča. Prižgimo v naših srcih lučko miru našim bratom in sestram, materam in očetom, ki prenašajo breme pokore in nasilja daleč od doma, med tujimi ljudmi na tuji zemlji. Strnimo se okoli »Plamena« in pripravljamo sebe in tovariše za čas, ki mu gremo naproti (*Plamen, list marijaniških dijakov* 32/1–2, 1941–1942).

3 Formati

Pomembna je tudi *zunanja podoba*, izvornost v oblikovanju, pristnost, ki jo instinktivno takoj začutimo. Likovno mora glasilo živeti kot samostojen organizem, hkrati pa se mora z besedili dopolnjevati (Černigoj 1998: 248). Pestrost dijaških rokopisnih listov potrjujejo podatki o njihovi obliki, formatu. Podrobna statistika o njihovih merah bi bila dobrodošla za ugotovitev, kateri format je prevladal. Le na splošno je mogoče reči, da so za dijaške rokopisne liste pogosto služili zvezki za šolsko rabo iz posameznih obdobj in nepopisani bloki formata A4 ali nekoliko večji od teh standardnih mer; lahko tudi zelo majhni, celo formata A5. Urednik dijaškega lista *Sova* (1/2, januar 2, 1937/38) sam komentira njegovo spremembo:

Ta številka se v marsičem razlikuje od prve. Prvo, kar ste opazili, je format lista. Spremenil sem ga zato, ker je bil prvi preveč neprikladen. Da bo pa šlo več notri, sem pisal zelo skupaj, kar izgleda veliko lepše. Tudi tisk je v tej številki veliko boljši radi drugačnega načina tiskanja. Mislim, da boste zadovoljni.

Še manjši so *Odmevi*, ki jih je »napisal«¹² vsaj 16. februarja, 2. marca in 8. marca 1936 France Sirk. *Naš prapor*, glasilo celjskega katoliškega dijaštva (1920–1925), je obstajalo v dveh formatih: A5 in A4.

4 Naslovi

V obravnavani zbirki v NUK si dijaški listi sledijo po abecedi: *Alfa, Biseri, Brstje, Belo carstvo, Čebelica, Daničica, Dijaška Sloga, Ecce Juventus, Hermes, Humorist, Izvir, Jadran, Kovalo, Kres, Krokcar, Lahinja, Lipa, Livada, Mlada misel, Maj, Mladi Kamničan, Nanos, Naš jug, Naš »Kres«, Naš list, Naš prapor, Naše moči, Novi kres, Obrazi, Odmevi, Odmevi iz dijaških let, Osa, Plamen, Prelom, Prve vaje iz dijaških let, Razvoj, Refleksi mladih, Sava, Savica, Savinja, Septima, Sidus, Slavec, Sloga,*

12 Jezikovna in stilna analiza bi pokazala, ali jih je res tudi sam napisal ali samo čitljivo prepisal iz rokopisa drugih avtorjev.

Slovenski dijak, Sova, Stražni ognji, Triglav, Torbica, Utrinki (dvakrat), *Vaje* (večkrat), *Vesna* (večkrat), *Začetnik, Zarja, Zvezda*.

Če se *Torbica* navezuje na začetek šolanja, so ob njegovem koncu *Biseri* lahko metafora za visokoleteče cilje, podobno kot *Zarja, Zvezda* in *Utrinki*, ki jih gledamo z dvignjeno glavo. Isto velja za *Daničico*, toda morda se hoče z imenom zgledovati pri (*Zgodnji*) *Danici*. Mladost zaznamujejo *Brstje, Maj, Mlada misel, Odmevi iz dijaških let, Prelom, Prve vaje iz dijaških let, Razvoj, Refleksi mladih, Vaje, Vesna* in *Začetnik*. Geografsko opredeljeni naslovi so *Triglav, Nanos, Mladi Kamničan* in *Belo carstvo* kot metafora za Belo krajino, pojavljajo se imena rek (*Lahinja, Sava, Savica, Savinja*) in morje (*Jadran*); na vodo se nanaša še *Izvir*. Z naravo so povezane *Livada* in živali: če se *Čebelica* želi pokloniti zaradi Prešernovih pesmi slavni *Kranjski Čbelici* (1830–1834, 1848), hoče biti *Osa* nasproti nji mladeniško uporna. Podobno je razmerje med *Slavcem* in *Krokarjem*. Lahko pa drugi in *Sova* merita na ponočevanje; toda v grški mitologiji je sova simbol boginje Atene in predstavlja modrost,¹³ »refleksijo v temi, razumsko spoznanje« (prim. Chevalier-Gheerbrant 1995: 564). Grški sta imeni *Alfa* (prva črka v abecedi) in *Hermes* (sel), latinska pa *Ecce Juventus* (glej mladost), *Humorist* (v prenesenem pomenu uživalec vina, veseljak), *Septima* (morda sedma gimnazija), *Sidus* (ozvezdje, zvezde) (Bradač 1972). Slovensko zavest poudarjajo *Lipa, Slovenski dijak* in *Naš prapor*. S preteklim ali sodobnim političnim ozračjem so zaznamovana imena *Sloga, Dijaška Sloga, Naše moči, Naš list, Naš jug, Kres, Naš Kres* in *Novi kres*. S kresom so v sorodu *Plamen* in *Stražni ognji*, celo *Kovalo*, če pomislimo na nekdanjega kovača pri nakovalu. *Obrazi* se morda zgledujejo po enem najboljših Jenkovih pesniških ciklov.

5 Kraji

Pogosto kraj izida ni naveden, če pa že je, daleč pred drugimi kraji prednjači Ljubljana. Izpisana je vsaj sedemnajstkrat, najbrž bi se pojavila še večkrat, če podatki ne bi bili pomanjkljivi. Maribor je naveden pri treh glasilih, Celje in Gorica po dvakrat, po enkrat Kranj, Litija, Novo mesto, Ormož, Ptuj in Trst. Po imenu sodeč je *Mladi Kamničan* izšel v Kamniku, skrivnostno *Belo carstvo*¹⁴ pa nekje v Beli krajini (Črnomelj ali Metlika).

Najmanj 12 slovenskih mest¹⁵ se torej lahko ponaša z izhajanjem slovenskih rokopisnih dijaških listov v preteklosti: štiri (Maribor, Celje, Ormož, Ptuj) iz Štajerske in po dve iz Dolenjske (Novo mesto, Litija), Gorenjske (Kranj, Kamnik) in Primorske (Gorica, Trst) ter pogojno eno iz Bele krajine.

6 Letnice

Podobno kot kraj pri veliko listih manjka letnica njihovega izida. Pri nekaterih glasilih pa so podani datumi in manjka letnica. *Triglav*, prva številka rokopisnega

13 Pojasnilo vodičke Olge v Korintu na potovanju po Grčiji.

14 »Vam vsem, ki ste iz bele dežele doma, in ste belokranjskega duha, mladega, veselega, dehtečega srca, in močne duše, Vam vsem – vaša beseda velja – tudi posebna pesem Belo carstvo« (Ms 1289, inv. št. 73/48).

15 Kar je povezano z omrežjem gimnazij na Slovenskem.

dijaškega lista tretješolcev gimnazije v Ljubljani je izšla v šolskem letu 1861/62, *Slavec*, deset številčk rokopisnega dijaškega lista petošolcev gimnazije Ljubljana pa v šolskem letu 1862/63. Po pridobljenih podatkih je *Slovenski dijak* izšel v šolskem letu 1867/68. Za drugo številko iz istega leta je na voljo celo natančen datum: 1. junij 1868. Kot kaže, v sedemdesetih letih ni izšel noben dijaški list, pač pa vsaj troje v osemdesetih letih (1887, 1887/1888, 1888) in četvero (1891, 1892, 1895, 1897) v zadnjem desetletju 19. stoletja. Morda je ravno začetek 20. stoletja (1901) spodbudil izid novega dijaškega lista *Naše moči*. Sledila sta mu dva še leta 1905 in 1910.¹⁶

V naslednjem desetletju je prišlo do velikega preobrata v zgodovini Slovencev. Leta 1918 se je končala 1. svetovna vojna in samo tedaj ni izšel noben nov list, sicer pa so si sledili vsako leto, tudi med veliko vojno: 1911, 1. decembra 1911, 1911/1912, 1912, 1913/14, 1914, [19]14, 1915/16, 1916/17–1924/25, novembra 1919. Najbrž je nastanek nove države (SHS, pozneje Jugoslavije) vplival na zagon, da so leta 1919 začeli izhajati kar štirje novi listi, eden s šolskim štetjem 1919/20. V naslednjem desetletju se slika skoraj ponovi. Podatkov o novem listu ni za leti 1929 in 1930, medtem ko jih je za vsa druga leta od 1921 do 1928 včasih celo po več hkrati: 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928. V tridesetih letih se začne število novih listov redčiti: 1931, 1936, 1937, 1938, 1939. Iz vojnih let je ohranjeno troje dijaških rokopisnih listov, dva iz leta 1943 in eden iz 1944/45. Iz naslednjih dveh desetletij sta *Zvezda* s V. gimnazije Ljubljana Poljane, 1956, in *Mladi Kamničan*, 1960.

7 Številke

»Po naših srednješolskih zavodih je živelo na ducate dijaških listov različne kakovosti. Od nekaterih je izšla samo ena številka, drugi so se držali nekaj mesecev, vse šolsko leto ali celo več šolskih let« (Dolenec 1929/30a: 93). Evidentiranih je sedem ohranjenih prvih številčk iz prvega leta izhajanja. Ali to pomeni, da je izšla edino ta številka in je zagon za nadaljevanje uplahnil, ali so naslednje številke izgubljene, danes pravzaprav ni več mogoče preverjati. V posameznih primerih sta ohranjeni prvi dve številki ali prve tri celo iz daljnega leta 1867/68 za petošolski kratkočasen list *Slovenski dijak* s Klasične gimnazije v Ljubljani.

Izjemoma je ohranjenih prvih pet ali celo prvih šest številčk, v enem primeru pa še prvi številki iz 2. in 3. letnika. O naključnosti ohranjenih številčk pričajo primeri, da so v zbirki NUK ohranjene tri druge številke listov (št. 2), dve tretji (št. 3), druga, tretja in četrta (št. 2, 3, 4) iz šolskega leta 1911–1912, ali dvojni druga in tretja (št. 2–3) ter četrta in peta (št. 4–5) in posamezni četrta (št. 4) in peta (5) številka.

Lipa, rokopisni dijaški list iz leta 1875 z žigom *Slovensko literarno društvo na Dunaju*, je ohranjena v 12 številkah; prav tako *Dijaška Sloga*, rokopisni dijaški list (Ljubljana 1891). *Izvir*, list nižješolskega dijaštva v Marijaniškem letniku 1–8, 15, 18, 20, 23 je v rokopisnem oddelku NUK dostopen v 20 številkah.

¹⁶ Datiranje je tu omejeno samo na leto izida, v izvirkah se pojavlja zelo različno.

8 Letniki

Največ (devet) je ohranjenih listov z označenim prvim letnikom izhajanja in s prvo številko dijaškega rokopisnega lista. Glede na to, da ni mogoče preveriti, ali se je zamišljeni projekt nadaljeval in so se druge številke izgubile ali je izšla sama samcata prva številka, ni mogoče zanesljivo sklepati o življenju posameznega lista. V enem primeru se je iz prvega leta izhajanja ohranila le št. 2. Evidentirani so štirje 2. letniki in po en 5., 6., 7., 8. letnik.

Za *Naš prapor*, glasilo celjskega katoliškega dijaštva, letniki niso pripisani, zato ni jasno, kaj pomeni pristavek: »List izhaja po potrebi«. Iz letnic 1920/21, 1921/22, 23/24, 24/25 je razvidno, da je redno izhajal vsaj pet let. Najdaljši staž izhajanja je dosegel *Plamen*,¹⁷ rokopisni dijaški list dijakov iz Marijanišča, saj ima v šolskem letu 1941/1942 zapisan letnik 32.

9 Unikati

Medtem ko so današnja šolska glasila razmnožena računalniško oz. tiskana, so jih nekdanj pisali na roko s črnilom. Zato so bila na voljo le v enem izvodu, ki so si ga v njem udeleženi avtorji in morebitni drugi bralci med seboj izposojali. In kdove kje je obtičal – dokler ga ni kdo zavrzel. Tudi zato jih je primerneje imenovati listi za razliko od današnjih šolskih glasil, saj ti res opravljajo vlogo komunikacije med šolo in zunanjim svetom (vsaj s starši), medtem ko so imeli dijaški rokopisni listi zaradi svoje unikatnosti zelo ozek krog odjemalcev – kakor je zapisal Ivan Dolenc (1929/30a: 93): »Po večini so dijaški listi pisani kot rokopis v eni sami izdaji, ki kroži potem od ‘naročnika’ do ‘naročnika’.«

Pri rokopisnih je že na prvi pogled jasno, za kakšno vrsto lista gre. Pri nekaterih še dopolnilo pri naslovu v smislu desnega prilastka zagotavlja, da gre za rokopisno glasilo, npr.: *Triglav, rokopisni dijaški list tretješolcev gimnazije v Ljubljani. Šolsko leto 1861/2*. ali *Slavec, rokopisni dijaški list petošolcev gimnazije Ljubljana v šolskem letu 1862/63*.

Zamenjava pridevnikov je tako redka, da ni mogoče govoriti o variantnosti, temveč zgolj o izjemi: *Naše moči, dijaški rokopisni list, Ljubljana 1901–1902*.

Ti listi so bili na splošno unikatni, tj. v enem samem izvodu, in so si jih za branje v ožjem krogu med seboj izposojali ali pa so avtorji iz njih celo brali svoje prispevke, da so navzoči lahko o njih izražali svoja stališča. V nekaterih listih je pisava zgledna, lepopisna, naravnost kaligrafska.

Sodelavci teh listov so se zavedali težaškega dela prepisovalca, saj je pri marsikaterem listu poleg urednika posebej naveden. Iz tukajšnjega gradiva so kot taki znani: Dušan Avsec (*Jadran*, letnica izhajanja ni znana), S.[lavko]¹⁸ Pengov (*Naš prapor*, 1921), France Sirk (*Odmevi*, 1936) in Lojze Štefanič (*Plamen*, 1943).

¹⁷ *Plamen* (Ms 1045), rokopisni dijaški list, letniki 1916/17–1924/25, list marijaniških dijakov I.

Ni jasno, kaj pomeni dostavljena rimska I. Morda gre za dijake prvega letnika gimnazije.

¹⁸ Pozneje slikar; prim. *Slovenski biografski leksikon*, 2 (Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1933–1952), 296.

10 Razmnoževanje

Vsaj na začetku obravnavanega obdobja še ni bilo niti nalivnikov in je bilo treba prepisovati s peresnikom, ki se je sprti pomakal v črnilo.

Vsaka skupina, ki se je odločila za izdajanje dijaškega lista, si je prizadevala za kakšno izvorno potezo. Tako so lahko besedila še vsa v rokopisu, toda naslovnica je natipkana. V tem primeru je bilo mogočih vsaj toliko izvodov glasila, kolikor je bilo kopij tipkopisa.

10.1 Pisalni stroj s pomočjo indiga je že omogočil nekaj izvodov več z manj napora kot z zamudnim prepisovanjem na roko.

10.2 Hektografija, razmnoževanje s posebej pripravljene želatinaste plošče, na katero se je preneslo besedilo, je že omogočala dostopnost dijaških listov širšemu krogu zainteresiranih dijakov. Taka tehnika je celo navedena v dveh primerih: *Savo*, list za leposlovje z ilustracijami je tiskala Tiskarna Hektografski zavod. Kdo »hektografuje« *Vaje* na Klasični gimnaziji v Ljubljani (1914), se ne dá zanesljivo prebrati.

10.3 Opalograf je priprava za razmnoževanje odtisov s plošče iz opalnega stekla.¹⁹ Pogojno so za take prepoznani dijaški listi *Vesna*, 1911; *Brstje*, 1897; *Naš prapor*, 27. 9. 1921; *Ecce Juventus*, 1943; *Mladi Kamničan*, 15. 7. 1960. Kaže, da je bil tak način razmnoževanja dokaj zahteven in je zahteval več sodelavcev:

Moja dolžnost je, da se v imenu vseh »Utrinčarjev« zahvalim v prvi vrsti gospodom bogoslovcem v Mariboru za njihovo naklonjenost in prijaznost, da so nam za nizko odškodnino dali na razpolago opalograf v svrhu tiskanja »Utrinkov«.

Nadalje se zahvaljujem sošolcu in tovarišu R. Janežiču za njegovo požrtvovalnost, da je dal na razpolago svojo sobo za tiskanje.

Nazadnje izrekam hvalo še onim sotrudnikom, ki so se zlasti pri tiskanju »Utrinkov« največ žrtvovali.

S tem je zaključeno letošnje literarno delo, ako ga smemo tako imenovati. Boriti smo se morali z velikimi težočami, ki nam jih je povzročilo zlasti opalografiranje. [...]

Pričujoči zvezek obsega zadnji dve številki »Utrinkov« in obsega 22 strani, zato je cena posameznega zvezka 10 kron. Urednik (*Utrinki* 1922/23).

Tako razmnoženo gradivo deluje kakor današnja fotokopija.²⁰

10.4 Šapirograf²¹ se imenuje po A. Schapiru, ki je izpopolnil hektograf (Verbinc 1968: 689). Ta tehnika razmnoževanja se prepozna po vijoličnem črnilu in vse kaže, da je zelo neobstojna, saj so prav ta besedila danes pogosto že zelo zbledela. Težko berljiva so *Alfa*, *Biseri*, *Jugoslovanstvo*, dve številki *Vesne* iz leta 1927/28, 1. in 2. številka *Začetnika* iz leta 1888, majska številka dijaškega lista *Zarja* iz Novega mesta iz leta 1924. V *Brstju* nekatere strani niso več čitljive.

¹⁹ Zgolj domnevam, da so listi, pri katerih nisem prepoznala šapirografiranje ali ciklostiliranje, razmnoženi na ta način. Prim. *Vesna*, 1911, *Brstje* (Ms 961), opalografiran dijaški list, Kranj 1897, *Danica*.

²⁰ Ali je mogoče, da bi bil *Ecce Juventus* s to tehniko razmnožen v 200 izvodih?

²¹ Šapirograf je priprava za razmnoževanje odtisov s plošče, na kateri sta besedilo ali risba narejena s posebnim črnilom (SSKJ 4 1985: 1047).

10.5 Ciklostil je priprava za ročno odtiskovanje besedil z matric (SSKJ 1970: 252). Pri tem načinu razmnoževanja je treba najprej na matrice, tj. tanek, namaščen papir, natipkati besedilo. Nato se matrica namesti na stroj z valjem, ki ga je bilo treba nekdanj vrteti ročno, tako da se na matrico napisano besedilo odtiskuje na papir pod valjem, dokler se matrica ne začne trgati ali ne zmanjka barve na valju.²² Tako so že razmnoževali *Naš »Kres«* (št. 1–3) in ljubljanske *Utrinke*, ki jih je v času 1938–1939 izdajal ljubljanski Dijaški krožek. *Naš prapor*, glasilo celjskega katoliškega dijaštva, je ohranjen v tipkopisu, saj na matrice ni mogoče drugače pisati.

10.6 Tiskanje dijaških listov se pojavi v 20. stoletju. *Stražni ognji* so [bili] literarno glasilo mariborskega katoliškega dijaštva in so začeli mesečno izhajati v šolskem letu 1924/1925. Tiskala jih je »kamenotiskarna« Slamič v Mariboru.²³ Pomemben je pripis: »Rokopisi so le značka dijaštva.« Najbrž je treba razumeti, da so prejeti rokopisi jamčili, da gre za dijaške pisne izdelke.

Prelom je označen kot časopis, čeprav nima tiskanih, temveč pisane črke.²⁴ Glede na hišo, ki je prvo leto številko 1 obelodanila za veliko noč aprila [1925]: Litografija: Tiskarna Slamič, Maribor, se sklepa, da je izšel v sorazmerno veliko izvodih. Pozornost vzbuja preimenovanje tiskarne. Značilno je, da obe omenjeni glasili nista nastali med dijaki, temveč sta jim bila ponujeni od zgoraj navzdol, zato se poraja vprašanje, ali sta res dijaški ali le namenjeni dijakom – z dvignjenim prstom.²⁵

11 Uredniki

Na vsebino dijaških glasil so imeli možnost najbolj vplivati njihovi uredniki. Le z imeni in psevdonimi so znani Adjam, Vid, Zoran, Žarko, s priimkom Arko, celoten podpis pa imajo Vinko Bitenc, Jože Kambič, I.[?] Ledinski,²⁶ Srečko Kosovel, Fran Kristan, Miloš Marolt, Val.[entin] Štangl in Fr.[anc?] Ferme, Ingo Vrščaj. Šele proti koncu obravnavanega obdobja (1956) se pojavi uredniški odbor z ženskimi članicami: Krista Povirk, Marinka Faganel, Staša Fajdiga. Znana imena med uredniki so: Franc Drolc, Lojze Grozde, Edvard Kocbek, Janez Kolenc, I. Krek [= Janez E. Krek?],²⁷

22 Avtopsija. Po lastni izkušnji.

23 »Posamezna številka stane za dijake v Mariboru 3 Din, po pošti še poština. Za vse druge 5 Din.« Ta pripis nakazuje, da je omenjena tiskarna s prodajo glasila računala na ustrezen dobiček.

24 »Upravil in napisal« ga je Marin Stanko.

25 Zakaj tak vtis? 1. o njem priča podnaslov, ki se nanaša na nazorsko in širše lokalno okarakterizirano skupino; 2. nikjer ne piše, da ju je izdajala ožja skupina dijakov, temveč tiskarna; 3. treba ga je bilo kupiti in plačati.

26 *Slovenski dijak*, kratkočasen list 1867/68, = petošolski, št. 1–3. Klasična gimnazija, Ljubljana. Tečaj I, v Ljubljani, 1. junija 1868, list 1.

V 1. številki (str. 10–13) je pod prispevkom *Samica* (novela) dopisano: »sp.[isal] J. [ali I? – rokopis ni jasen] Ledinski«. Pri št. 2 in 3 (str. 16, 24) spodaj na koncu piše: »Spisuje in vreduje I.[?] Ledinski«. Ali je to reminiscenca na Rodoljuba Ledinskega, ki je umrl leta 1868. Zato se (mi) zastavlja vprašanje: ali navedeno ime meri zgolj na dijaka iz Ledin (nad Žirni) ali se zgleduje po Antonu Žaklju - Rodoljubu Ledinskem (1816–1868) ali gre morda celo za njegovega mlajšega sorodnika.

27 I. Krek je pisal dopisnico G. Visoškemu: »Tvoje poetične ne[?] = nemarnosti/nesramnosti; beseda je nečitljiva] so za v ogenj in ne za list. Ako zahtevaš razlogov, pridi k meni in brez težav ti jih bodem naštel. Tudi tvoje] 'targediji' sem moral spremeniti konec in jo prestaviti v 'burko', ker v prejšnji obliki ni za

France Kosmač, Vladimir Martelanc, Ivan Rakovec, L.[jubo?] Ravnikar, Stane Suhadolnik, Albert Širok in Vesélin/Vedelin [= Franc Jaklič].

12 Avtorji

Retrospektivni pogled na dijaška rokopisna glasila iz stoletnega obdobja od leta 1861 do 1960 izpričuje, da so se avtorji, ki so se v zrelem obdobju tako ali drugače uveljavili v širši družbi, že kot učenci skušali izkazati s sodelovanjem v dijaških listih. To ne dokazuje le navedeni seznam urednikov in ilustratorjev (Janez Borštnar, Jože Koroša, France Kosmač, L.[jubo] Ravnikar, Žarko), temveč tudi avtorjev. Izmed njih se jih je največ uveljavilo v besedni umetnosti (po abecedi): Mirko Avsenak, France Bevk, Stanko Cajnkar, Edvard Kocbek, Pavel Kogej, Janez Kolenc, Srečko Kosovel, Stano Kosovel, Josip Ribičič, Narte Velikonja, Božo Vodusek. Manj možnosti za razvoj, ker so prezgodaj umrli, so imeli: Viktor Gregorač, Lojze Grozde, Branko Jeglič in Ignacij Lavrič. Znanstveno sta se besedni umetnosti posvetila slavist Alfonz Gspan in klasični filolog Alfonz Kopriva. Od duhovnikov sta znana poznejša škofa Milan (Maksimilijan) Držečnik in Jožef Kvas ter Z[dravko?] Reven in Vojnomir [= Vojko Seljak?]. Vsaj po dva sta znana glasbenika (U.[roš?] Krek in Stanko Mihelič), likovnika (Jakob Savinšek, Venó Pilon) ter pogojno politika (Marko Natlačen, Stanko Petelin) in psihologa (Bogomir Magajna, Mihajlo Rostohar). Kot geograf je zaslovel Vlado [Vladimir] Klemenčič. Pri drugih: Polde Budna,²⁸ Ciril Drekonja, Gabrijel Hrušovar, Joško Krošelj, Jože Lovko, Mitja Gruden, Janez Kastelic, Vladko Kobi, Tinček Kolarič, Tomo Kuljiš, Dominik Mali, Drago Mikac, Rasto Nemeč, Janže Novak, Peter Ovsec, Miroslav Podpeški, Viktor Ramovš, Jože Rehberger, Marjan Rutar, Janez Strupi, Hinko Špendl, Janez Varšek, Vinko Urankar, Dušan Žnidaršič idr. (mi) njihova poklicna pot ni znana. Pojavljajo se tudi Adjam, B. C., Boleslav, Esen, Izgnanec, Januš, Martin, Rodobnikov, Samotni in Triglavski.²⁹

To še ni bil čas, ko bi dekleta po obvezni osnovni šoli praviloma nadaljevala šolanje, kakor je to v navadi danes. Zato se v dijaških listih zares pojavijo le izjemoma. V *Hermesu*, glasilu izobraževalnega krožka dijakov trgovske šole v Mariboru, se leta 1922 v št. 2 pojavi Gojmira z razpravo o vrednosti časa.³⁰ Za *Naš »Kres«*, v katerem sodeluje Zorana Valenčičeva, ni znana letnica izhajanja, zato ni mogoče reči, kateri od njiju pripada prvenstvo. V prvi številki *Novega kresa* leta 1924 pa poleg drugih Nada Obereigner. Med tipkopisi za *Lepo Vido*, ki jo je urejal Srečko Kosovel, je, sicer brez podpisa, navedena tudi Jolanda.³¹

nikamor. (Urednik).« Glede na urednikovo neposrednost in domačnost z naslovnikom bi to res utegnil biti Janez Evangelist Krek.

28 Ne morem presoditi, ali je prva črka B- ali R-.

29 Na terenu (Dovje) sem se srečala s Francem Dovžanom, v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (danes Inštitut za novejšo zgodovino) pa s Petrom Pustotnikom, ki je med 2. svetovno vojno napisal eno najbolj pretresljivih pesmi.

30 S poanto: časa si ne moremo povrniti.

31 Je res ženska sodelavka *Lepe Vide* ali le psevdonim koga od sodelujočih fantov?

13 Vsebina

Najzgodnejše glasilo iz tukajšnje obravnave je *Triglav* (1861/2), rokopisni dijaški list tretješolcev z gimnazije v Ljubljani. Prvo in edino znano številko uvaja pesem, ki po naslovu in sporočilu lahko velja za vsa dijaška glasila. Franc³² Levec je po Prešernovem zgledu sestavil gazelo *Naše dela*, ki naj bodo v prid domovini.

Stalnica *uvodov* je zavest o skromni vsebini dijaških listov in začetniških težavah avtorjev, ki jih opogumljajo in k sodelovanju vabijo nove. Toda med dijaki samimi je tlelo vprašanje, zakaj toliko dijaških listov obstane samo pri prvi in edini številki. Kaže, da je na njihov obstoj vplival tudi finančni vidik, saj so bili tedaj dijaki praviloma bolj ko ne revni.

Pravzaprav bi bilo še najlažje napolniti dijaški list s *pesmicami*, toda resni uredniki so se jih izogibali. Še največ jih je, kadar so njihovi avtorji uredniki sami. Glede na vzgojne zavode (Marijanišče, Alojzijevišče, Zavod škofijske klasične gimnazije v Šentvidu nad Ljubljano) in mentorje, ki so bedeli nad dijaškimi listi, je razumljivo, da se je v njih pojavljala tudi nabožna snov.

Nekateri članki v dijaških listih ne presegajo ravni šolske naloge, ki pa so danes lahko dober vir za etnologijo, npr. o krokanju. Danes je krokanje izgubilo institucionalni pomen slovesa od študentskega stila življenja; nekaj takega, kar pomenita za srednješolce maturantski ples in izlet. Spomini Matije Murka (1951: 62–63) dajejo vtis, da krokanje nekdam ni pomenilo zgolj pijančevanje in prazno veseljačenje, ampak nekakšno iniciacijo.

Z današnjega vidika so pregledani dijaški listi najbolj zaslužni za slovstveno folkloro, predvsem zaradi zapisanih folklornih pripovedi, kot so živalske pravljice, čudežne pravljice, razlagalne, bajčne, legendne, strašljive, zgodovinske, socialne in šaljive povedke, le da se pri nekaterih zastavlja vprašanje, ali so zares prišle s terena ali so jih zapisovalci avtorsko skonstruirali. Pregovorov ni veliko. Za mlada leta je bila modrost odraslih še daleč. Več je ugank, največ v rokopisnem dijaškem listu *Lipa*.

Nekateri dijaški liste v podnaslovih poudarjajo, da so namenjeni literaturi. Res se v njih pojavljajo imena, ki so si pozneje pridobila sloves, največjega med njimi Mihael (Miško) Kranjec in Edvard Kocbek. Od novejših listov je zaradi Alfonza Gspana in predvsem Srečka Kosovela najbolj znana *Lepa Vida*.

Posebno pozornost zaslužijo *Naše moči* (Ljubljana 1901–1902). Znana je le ena – edina? – številka s poudarkom na začetku *Kettejeva številka*, ki je prizadevno urejena in jo spremljajo tedaj moderne secesijske ilustracije. Njeni avtorji so Ketteja vsekakor poznali in ga občudovali kot pesnika in človeka. Žal do zdaj ni bilo mogoče odkriti njihovih pravih imen.

Glede na časovni kontekst so pomembne teme o slovenstvu, po 1. svetovni vojni bolečina zaradi krivične zahodne meje in tudi z njo povezana politika.

Vsebina dijaških rokopisnih listov je podrobno razčlenjena, vendar tu zaradi pomanjkanja prostora izostaja.

32 Literarna zgodovina ga pozna kot Fran.

Viri

Abecedni seznam dijaških listov iz NUK

Alfa, Belo carstvo, Biseri, Brstje, Brstje, Čebelica, Danica, Daničica, Dijaška Sloga, *Domače vaje*,³³ Ecce Juventus, Hermes, Humorist, Izvir, Jadran, Kovalo, Kres, Krokcar, Lahinja, Lepa Vida, Lipa, Livada, Maj, Mlada misel, Mladi Kamničan, Nanos, Naš jug, Naš »Kres«, Naš list, Naš prapor, Naš prapor, Naše moči, *Naše pismo*, Novi kres, Obrazi, Odmevi iz dijaških let, Odmevi srca, Odmevi Plamen, Prelom, Prve vaje iz dijaških let, Razvoj, Refleksi mladih, Sava, Savica, Savinja, Septima, Sidus, Slavec, Sloga, Slovenski dijak, *Slovenska vila*, Sova, Stražni ognji, Torbica, Triglav, Utrinki, Vaje, Vaje, Vesna, Vesna, Začetnik, Zarja, Zvezda.

Literatura

- BRADAČ, Fran, 1972: *Latinsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain, 1995: *Slovar simbolov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ČERNIGOJ, Franc, 1998: Vloga šolskega glasila za bogatitev materinščine in ohranjanje ljudskega izročila. *Vzporedja. Ustvarjalnost učiteljev slovenščine: študijske skupine 1996/97*.
- DOLENEC, Ivan, 1929/30a: Dva zanimiva dijaška lista. *Mentor* 17/4. 93–98.
- DOLENEC, Ivan, 1929/30b: Dva zanimiva dijaška lista. *Mentor* 17/5. 114–119.
- JANEŽIČ, Helena, 2017: *Za našo stvar: 80 let Muzejskega društva Škofja Loka*. Škofja Loka: Muzejsko društvo.
- KOMELJ, Bogo, 1953: Novomeški dijaški listi. *Dolenjska prosveta* 2. 36–41.
- KOSOVEL, Srečko, 1977: *Zbrano delo* 3. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KRANJEC, Miško, 1948: Pretres dela Mladinske revije. *Mladinska revija* 3. 40–73.
- MAHNIČ, Joža, 1964: Obdobje moderne. *Zgodovina slovenskega slovstva* 5. Ljubljana: Slovenska matica.
- POGAČNIK, Jože, 1968: Spremna beseda. *Vaje*. Faksimile. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PRIJATELJ, Ivan, 1955: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- VERBINC, France, 1968: *Slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1, 3, 4: 1970, 1979, 1985: Ljubljana: SAZU, Državna založba Slovenije.
- UREDNIK, 1891: Predgovor. *Razvoj* 1. 1–3.

33 Poševni tisk označuje, da je dijaško glasilo znano iz drugih virov.